

Notes sobre les aplicacions informals de fang del bronze inicial

Per Jordi PÉREZ i CONILL
Arqueòleg i Grup de Recerques Terres de Ponent

Resumen

De las diferentes maneras de ornamentar la cerámica durante la Edad del Bronce y concretamente durante el Bronce Inicial, a la zona circummediterránea occidental, hay una que no ha tenido la atención que merece a pesar de su importancia estética y sus implicaciones. Nos referimos a la ornamentación a base de aplicaciones informales de barro. En esta presentación partimos del hecho que llegó a ser una unidad significativa que tomamos en su dimensión estética capaz de explicarnos aspectos de los grupos que la utilizaron.

Veremos los diversos tipos de aplicaciones. Nos aproximaremos a su espectro cronológico y a la zona geográfica por donde se expandió este tipo ornamental. Finalmente nos preguntaremos cual puede ser el marco social en el que se desarrollaron y como reacción a este.

Palabras clave: unidad significativa, aplicaciones informales, ornamentaciones, Bronce Inicial.

Abstract

Among the different types of ornamentation of ceramics during the Bronze Age –in particular during the Early Bronze Age in the Western shore of the Mediterranean– there is one that has not received the attention that deserves in spite of its aesthetic importance and its implications. We refer to the ornamentation based on informal applications of clay. In this presentation we assume that such ornamentation became a significant unity in its aesthetic dimension which allows us to explain aspects of the groups that used it.

We will examine the different types of application. We will approach the chronological spectrum and the geographic area where such ornamental type expanded. Finally, we will ask in what political framework the ornamentation was developed, as a reaction to that.

Keywords: significant unity, informal application, ornamentation, Early Bronze Age.

De les diferents maneres d'ornamentar la ceràmica durant l'edat del bronze i concretament durant el bronze inicial a la zona circummediterrània occidental n'hi ha una que no ha tingut l'atenció que mereix malgrat la seva importància estètica i les seves implicacions. Ens referim a l'ornamentació a base d'aplicacions informals de fang. En aquesta presentació partim del fet que l'ornamentació ceràmica, independentment del tipus de vas sobre el qual s'aplica, esdevé una unitat significativa¹ que prenem en la seva dimensió estètica capaç d'explicar-nos aspectes dels grups que l'empraren².

Definició i característiques

Alguns autors han definit aquesta ornamentació com d'aplicacions de pegots o emplastres de fang³, d'altres com a encastacions de fang⁴, ó, també, decoració *laisait a désure*⁵, o com a *crépi* (arrebossat) *rustique d'argile*⁶. Cal dir que les diverses definicions concreten molt bé la tècnica d'una ornamentació que es basa en aplicacions de fang d'una manera irregular a la superfície exterior d'una peça ceràmica un cop ha estat assecada i abans de coure-la. Pegots, encastacions, *crépi*... Nosaltres pensem que la millor manera de definir-la seria la d'aplicacions, unes aplicacions que es poden dur a terme de diverses maneres. La més senzilla d'aquestes seria llençar el fang directament damunt de la superfície exterior de la peça ceràmica. Aquest llençament pot ser a distància (fig.1), o adherida irregularment amb les mans (fig.2). En aquest darrer cas hom pot apreciar una certa homogeneïtzació de les aplicacions (fig.3, 1) i/o una certa regularització de les aplicacions (fig.3, 2). El treball de la matèria argilosa aplicada persegueix el joc matèric de l'artesà amb els seus gests. En aquest sentit podem anar més lluny i plantejar-nos que aquest joc matèric esdevé gestual en veure com l'artesà remata l'aplicació aixecant el fang amb el palmell de la mà i gràcies a l'efecte d'adherència del fang humit a la mà humida (fig.4), o bé passant els dits damunt la pasta aplicada sense cap mena d'ordre (fig.5).

¹ <http://jperezconillarqueologia.blogspot.com>. Etiqueta: Entrada: Anotacions

² <http://jperezconillarqueologia.blogspot.com>. Etiqueta: Entrada: Anotacions.

³ MAYA, J.L. "Asentamientos al aire libre de la Edad del Bronce en la Cataluña occidental. Bases para el reconocimiento de un horizonte Bronce Antiguo-Reciente". Revista Ilerda, núm. XLVII. Lleida 1982. Pàgina 157.

⁴ BENSENY, J.; GALLART, J. I RIBES, J. "Estudi dels materials del jaciment del bronze del Forat de l'Esplugu Negra (Santa Maria de Meià, La Noguera)". XXVI Jornada de treball a la memòria del Dr. Joan maluquer de Motes. Grup de Recerques de les Terres de Ponent. Agramunt 1993. Pàgina 13. PUCHE, J.M. "L'edat del bronze a l'Urgell, seriació cronològica i estudi dels jaciments". Fonaments, 9. Pàgines 11-76. Barcelona 1996.

⁵ BRIARD, J. "Poterie et civilisations". Tome 2. A "Chalcolithique et Age du Bronze en France". Collections des Hesperides. Editions Errance. Paris 1989. Pàgina 55.

⁶ GASCO, J. "Les composantes de l'Age du Bronze, de la fin du Chalcolithique a l'Age du Bronze Ancien en France Meridionale". Cypsela 15. Pàgina 54.

Varietat de vasos damunt dels quals s'aplica l'ornamentació

Encara que s'escrigui que aquesta aplicació solament es fa en les gerres ovoides⁷, nosaltres podem comprovar que la varietat tipològica dels vasos és àmplia. Així la podem apreciar a les grans gerres ovoides (fig.6), a la part inferior d'altres gerres de grans dimensions (fig.7) i també en vasos mitjans ovoides i troncocònics (fig.3). No s'acostuma a fer-ho en vasos de petites dimensions. Podem pensar que aquestes aplicacions no estarien en funció d'un tipus de vas determinat, ni de la seva funcionalitat, però també, que l'artesà cerca un resultat estètic. Tantmateix s'haurà de veure com trobem les aplicacions informals de fang en cadascun dels vasos. D'aquesta manera apuntem que mentre en un assentament no es troba al coll (fig.5 i fig.7), en d'altres la podem trobar al coll (fig.1). Això dependrà del resultat del registre i les unitats significatives que es mostrin a cadascun dels assentaments. Però, fonamentalment, volem plantejar la plena iniciativa de l'artesà. El joc matèric i gestual no ve preestablert com podem veure en d'altres ornamentacions del bronze inicial com les aplicacions de cordons, tires de fang llises amb digitacions o amb incisions (fig.7, 8, 9, 10). La iniciativa de l'artesà en el marc d'uns grups socials molt tradicionalitzats on les activitats resten plenament codificades i en un moment en que es poden accentuar certes tendències a una integració social, ens pot fer pensar que l'element ornamental en qüestió esdevindrà un autèntic contrapunt que contrasta amb les altres ornamentacions del bronze inicial. I no solament ens referim a l'aplicació de cordons llisos, digitats ó incisos, sinó a d'altres tipus d'aplicacions com els pseudocordons (fig.11), els mamellons (fig.12) i les llengüetes i mugrons (fig.13) heretades del neolític i com a antecedents més directes en els complexos del Neolític Final- Calcolític (fig.14) i -o- les ceràmiques incises del neolític final-calcolític (fig.15), o també les ceràmiques *inciso* impreses del Vas Campaniforme i les seves continuïtats durant el bronze inicial amb el grup del nord-est (fig.16), i d'altres perduracions epicampanifomes (fig.17).

D'alguna manera estem en condicions de dir que les aplicacions informals de fang són un autèntic contrapunt en relació amb d'altres ornamentacions d'un caràcter més formal i més tipificades.

Temps

Hem esmentat que aquesta mena d'ornamentació a la qual fem referència és bàsicament típica del bronze inicial. Podem dir, però, que en la ceràmica domèstica de la cultura ibèrica hi ha quelcom que se li podria assemblar. D'alguna manera i centrant-nos en els moments en què es produeixen les aplicacions informals de fang hem de precisar el temps en què es desenvolupa aquest període a la nostra protohistòria.

---

⁷ BENSENY, J., GALLART, J. I RIBES, J. “*Estudi dels materials...op.cit.*” nota 4.

Les primeres cites d'un bronze inicial les fa A. Martín en la seva tesi de Llicenciatura i en referir-se a materials d'estrats posteriors al neolític final-calcolític⁸. Posteriorment, J. L. Maya en situar una sèrie de troballes a les planes meridionals de Ponent planteja un ampli espectre cronològic que abraçaria el bronze antic, mitjà i recent⁹, tot acabant de definir el període del bronze inicial¹⁰ i respectant els plantejaments previs amb noves aportacions cronològiques¹¹. La delimitació cronològica quedaria entre un 2200 cal. a. C i l'inici de la Cultura dels Camps de Túmuls i d'Urnas que avui dia situem vers els moments del voltant del 1300 cal. aC.¹² Les dates aportades per l'equip de la Universitat de Lleida per definir el seu Bronze Plè entre el 2050 cal aC fins al 1650 cal aC¹³ les podem situar dins d'aquest període del bronze inicial.

Actualment no podem precisar amb exactitud el moment d'aparició de les aplicacions informals de fang durant el bronze inicial. En primer lloc, hom pot observar la seva presència en assentaments d'ampli espectre cronològic com el de l'Institut de Batxillerat Antoni Pous a Manlleu (Osona) amb datacions radiomètriques que s'agrupen vers el 4500 i el 4000 B.P. i el 3750 B.P.¹⁴, o l'assentament de Minferri a Juneda (Garrigues) on hi hauria una repetida ocupació entre el 2057 (mitjana IMP) i el 1649 (mitjana IMP)¹⁵. En aquests casos es fa difícil precisar el moment d'aparició de l'element ornamental en qüestió en aquests assentaments. Tantmateix en tenim

---

⁸ MARTÍN, A. "*Primeras notas sobre el veraciense en la Cataluña española*". Tesi de Llicenciatura. Universitat Autònoma de Barcelona. Bellaterra 1974. MARTÍN, A "*Le verazien en catalogne*". A "*Le groupe de Véraza et la fin des temps néolithiques dans le Sud de la France et la Catalogne*". Sous la direction de Jean Guilaine. Editions du C.N.R.S. Paris 1980.

⁹ MAYA, J.L. "*Asentamientos al aire libre...op.cit.*" nota 3.

¹⁰ DIEZ CORONEL, L. I MAYA, J.L. "*Nuevos asentamientos del Bronce Inicial en la Catalunya occidental*". Ilerda, núm. XLVII. Lleida 1986. Pàgines 81-99.

¹¹ MAYA, J.L. "*Reflexiones sobre el bronce inicial en Cataluña*". Saguntum 30, Valencia 1997. Pàgines 11-28.

¹² CASTRO, P.V. "*La sociedad de los Campos de Urnas en el Nordeste de la Península Ibérica. La necrópolis de el Calvari (El Molar, Priorat, Tarragona)*." BAR Internacional. Series 592. Oxford. England 1994. MAYA, J.L. "*El Bronce Final y los inicios de la Edad del Hierro*". A "*Prehistoria de la Península Ibérica*". Edit. Ariel. Barcelona 1998. Revisión i actualització per J.F. López Cachero. Barcelona 2007.

¹³ JUNYENT, E. i PÉREZ, A. "*L'antiguitat, d'Iltirda a Ilerda*". Historia de Lleida. Vol. 1. Pàgina 24 Editorial Pagès. Lleida

¹⁴ BOQUER, S.; BOSCH, J.; CRUELLES, W.; MIRET, J.; MOLIST, M. i RODON, T. "*El jaciment de l'Institut de Batxillerat Antoni Pous. Un assentament a l'aire lliure de finals del calcolític. Manlleu. Osona*". Memories d'intervencions Arqueològiques a Catalunya. 15. Generalitat de Catalunya. Barcelona 1995.

¹⁵ LOPEZ, J.B. "*L'edat del bronze*". A "*La Noguera antiga. Des dels primers pobladors fins als visigots*". Museu d'Arqueologia de Catalunya. Museu de la Noguera. Balaguer 2001. Pàgina 64.

constància en enterraments col·lectius del calcolític en megàlits i coves sepulcral en perduren les inhumacions durant el bronze inicial. Així, per exemple, a la cova sepulcral d'Aigües Vives, a Brics, (Solsonès), podem observar la presència d'un vas troncocònic ornamentat amb aplicacions informals de fang¹⁶.

Al vessant nord del Pirineu i a les terres de l'Occitània oriental hauríem de destacar que tant Jean Gascó¹⁷ (fig. 18) com Joël Vital¹⁸ (fig. 19) centren aquests elements ornamentals entre el bronze antic avançat i el bronze mitjà en els seus primers moments i amb unes cronologies entre els 1900/1800 aC i els 1500/1400 aC. També podem destacar que ja en terres franques de la Dordonya, es localitza algun vas que hom situa al bronze mitjà¹⁹ (fig. 20). Voldríem precisar la probable major antiquitat d'aquest element ornamental a la cova de Montou (Corbères-les-Cabanes)²⁰.

Espai

Si avui no podem precisar amb exactitud el moment en què s'inicien les aplicacions informals de fang com a element ornamental, tampoc podem saber el lloc on s'inicia aquesta ornamentació. Per les dades que tenim a l'abast podríem situar les troballes d'aquest element ornamental a ambdues vessants del Pirineu i l'Occitània oriental. Aquestes ornamentacions també es troben a l'Aragó, a Navarra i al País Basc²¹.

Unes primeres preguntes

Volem tornar a repetir que mai no se li ha donat cap importància a aquesta mena d'ornamentació. I no se li ha donat importància, tot i ser, un dels elements més típics i genuïns del bronze inicial sense cap tradició anterior, i a diferència d'altres elements ornamentals deutors de períodes anteriors, amb un caràcter més formal i tipificat. Un segon aspecte seria preguntar-nos si aquest caràcter informal de les aplicacions de fang esdevé una realitat estètica, en què l'artesà treballa la matèria

¹⁶ MAYA, J.L. "Lérida prehistórica". Edit Dilagro. Lleida. 1977-78. Figura 36.

¹⁷ GASCÓ, J. "Les composantes de l'Age du Bronze" ..op.cit nota 6 "

¹⁸ VITAL, J. "Du neolithique final au Bronze Moyen dans le sud-est de la France: 2200-1450 Av J.C." Cypsela 15. Pàgines 11-38.

¹⁹ BRIARD, J. "Poterie et civilisation...op.cit." nota 5.

²⁰ VITAL, J. "Du neolithique... op.cit. nota 18 " Fig. 6.

²¹ PEREZ, C.L. CENICEROS, J. i DUARTE, P. "Aportaciones al estudio de las culturas eneolíticas en el valle del Ebro III". La cerámica. Instituto de Estudios Riojanos. Gobierno de la Rioja. Logroño 1987. Pàgines 177 i 178.

²² PEREZ, J. "Ocupació de l'Edat del Bronze Antic a refet (Artesa de Segre) i algunes consideracions sobre la seva pauta d'assentament en el marc de l'Edat del Bronze a les valls del Segre i del Cinca". A "Megàlits, gravats i cupuliformes. L'imaginari de l'home prehistòric". XXXIV Jornada de Treball del Grup de Recerques de les Terres de Ponent.

amb un joc de gestos espontani, enfront a la tipificació d'altres elements ornamentals del mateix període. I, finalment, ens preguntem si podrien estar en relació amb una perspectiva de resposta a un augment de la pressió social entre els grups. Podem continuar preguntant-nos si aquest element ornamental que tanta iniciativa permet a l'artesà no seria una resposta a un augment de la pressió en els grups i entre els grups, i de la integració social, partint d'alguns elements que ens poden fer pensar en dinàmiques de la circulació del metall diferents, i sobretot, en un moment avançat del Bronze Inicial a partir dels 1900/1800 aC o com dirien els arqueòlegs occitans en un moment avançat del bronze antic i els inicis del bronze mitjà. Tot apunta a un moment en què s'accentuen les facturacions de bronze que nosaltres constatem al Solsonès, Segre mitjà, la vall del Sió i als Pallars. Igualment també ens preguntem si aquest fet estaria en relació amb els incipients plantejaments protourbans amb construcció de pedra seca com constatem al Clot d'en Fenàs, a Oliola, (Noguera), en diferents punts de la vall del Sió (entre la Noguera i l'Urgell) i a Refet, a Artesa de Segre (Noguera)²².

Índex de figures:

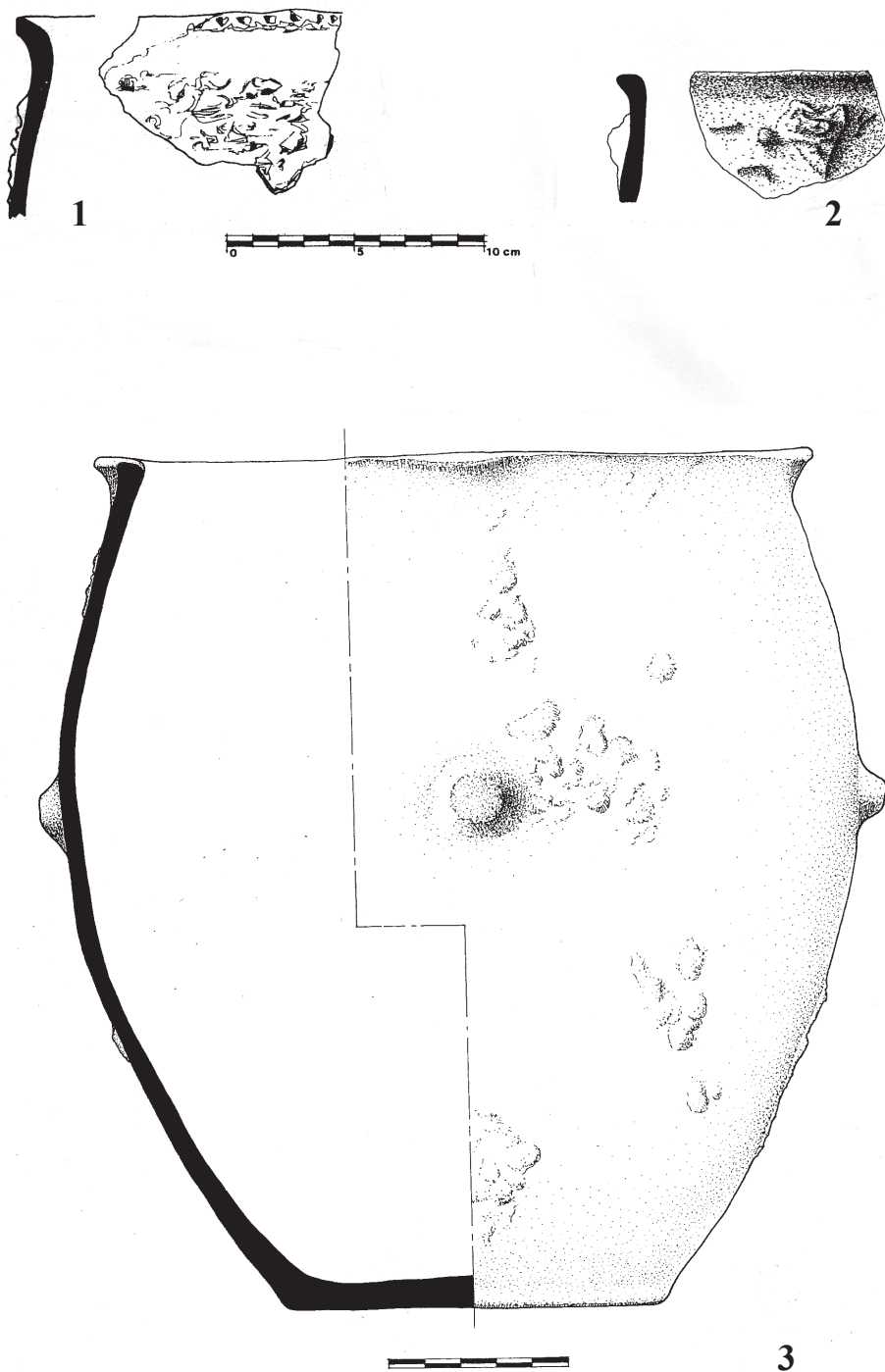

Figura 1: Aplicacions a distància: 1, Forat de l'Espluga Negra, a Santa Maria de Meià (Noguera) segons Benseny et alii. 2, Refet, a Artesa de Segre (Noguera) Minferri a Juneda (Garrigues) segons Equip Minferri.

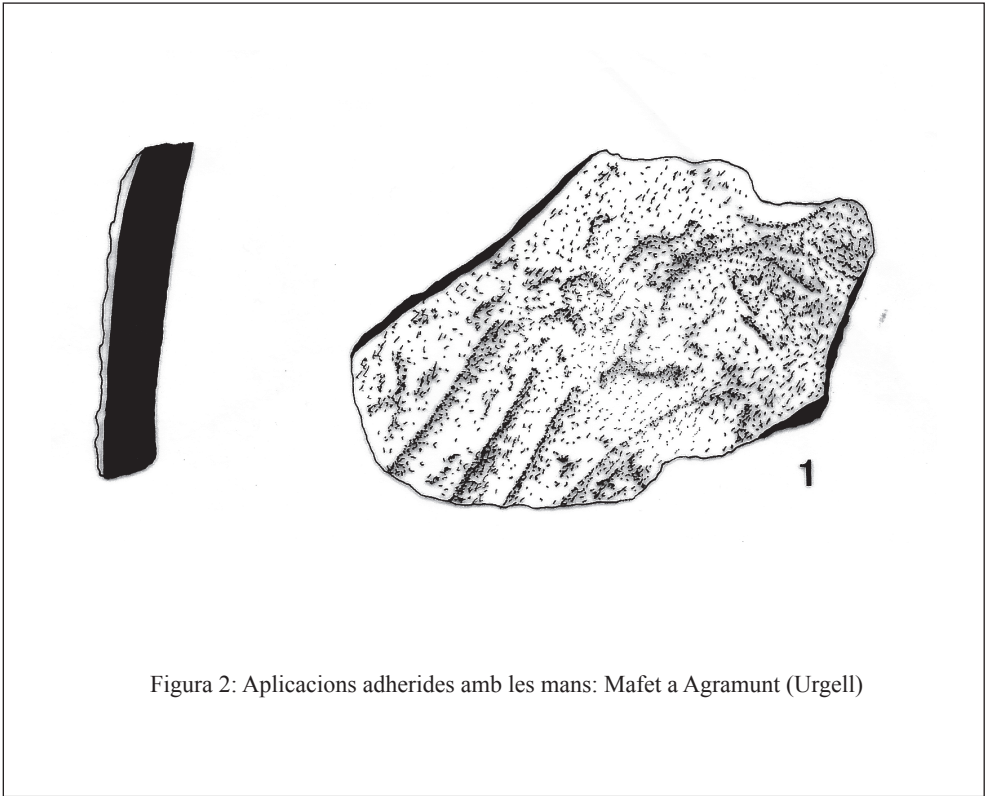

Figura 2: Aplicacions adherides amb les mans: Mafet a Agramunt (Urgell)

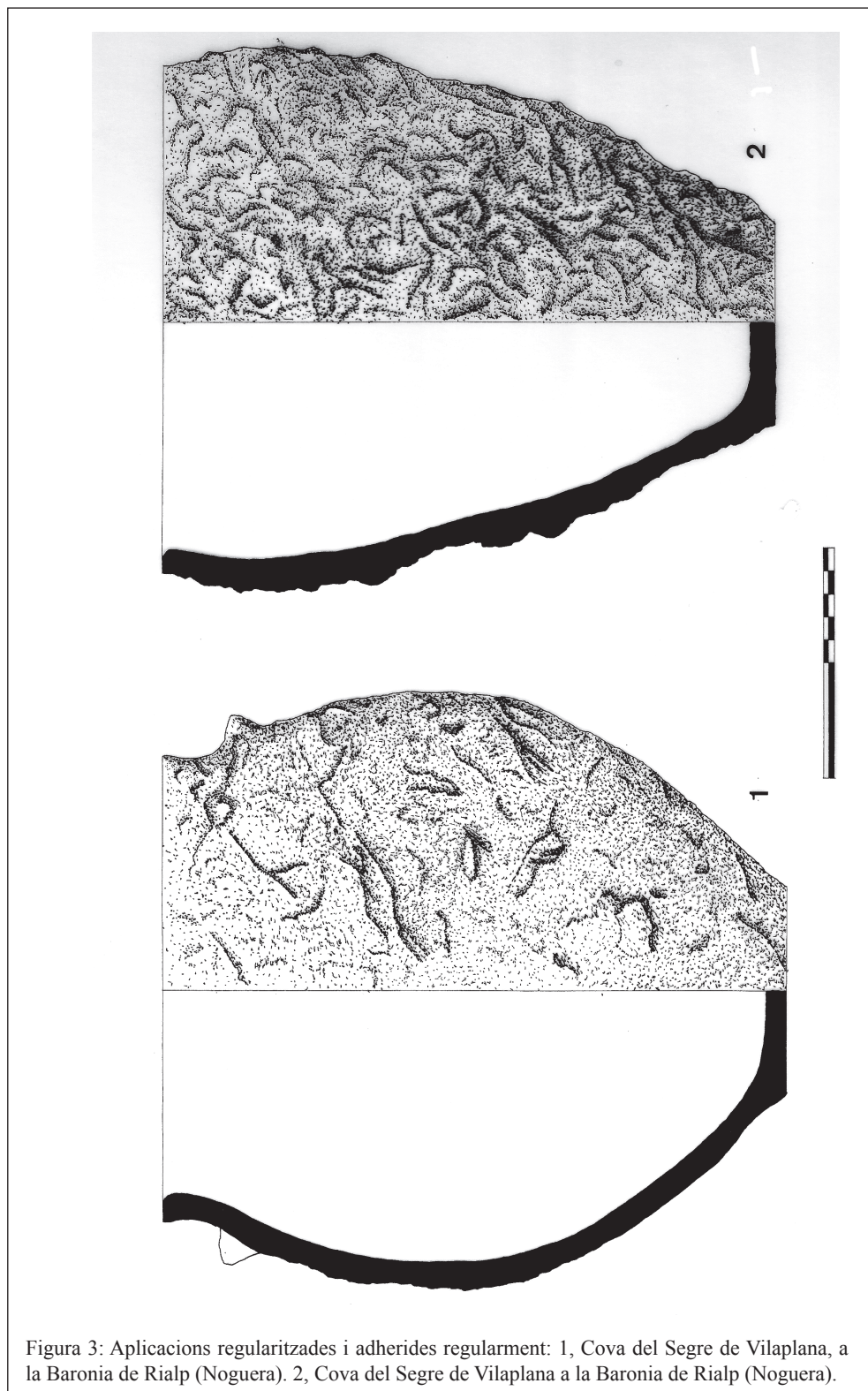

Figura 3: Aplicacions regularitzades i adherides regularment: 1, Cova del Segre de Vilaplana, a la Baronia de Rialp (Noguera). 2, Cova del Segre de Vilaplana a la Baronia de Rialp (Noguera).

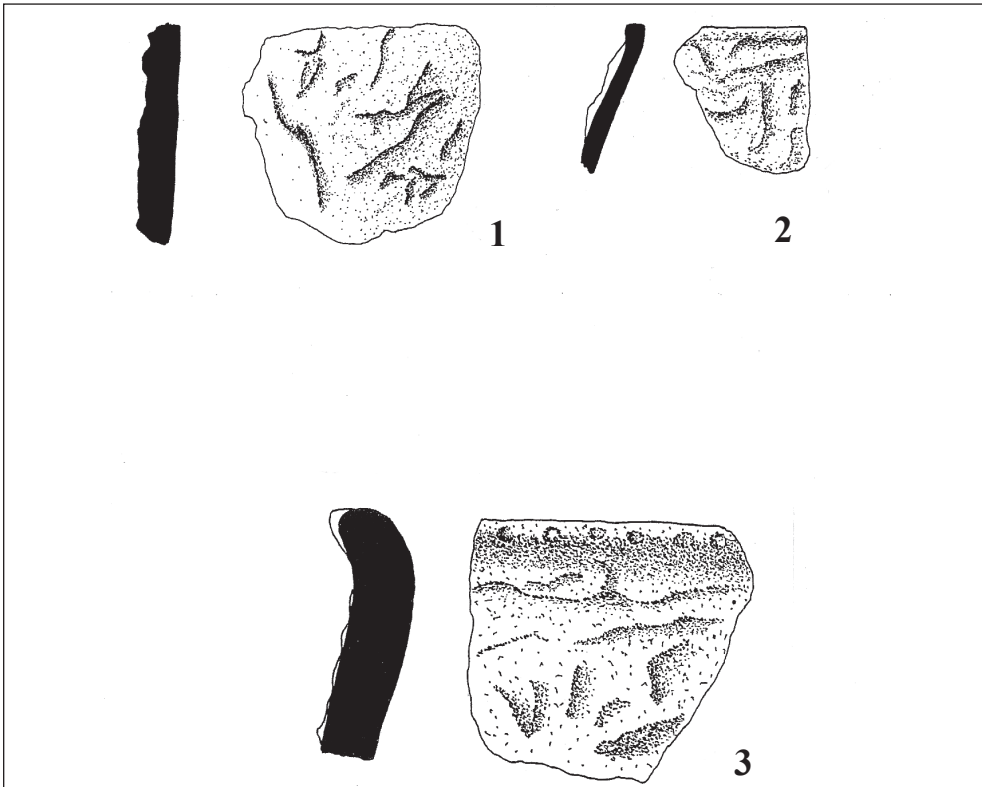

Figura 4: Aplicacions adherides amb les mans i aixecades per adherència amb la humitat: 1 i 2, Refet de Seró, a Artesa de Segre (Noguera). 3, Mafet a Agramut (Urgell)

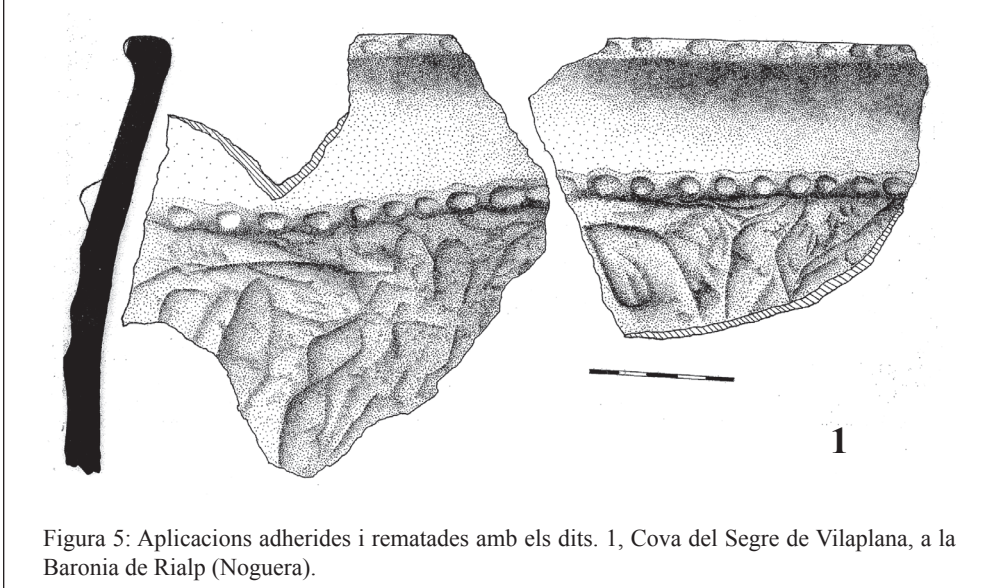

Figura 5: Aplicacions adherides i rematades amb els dits. 1, Cova del Segre de Vilaplana, a la Baronia de Rialp (Noguera).

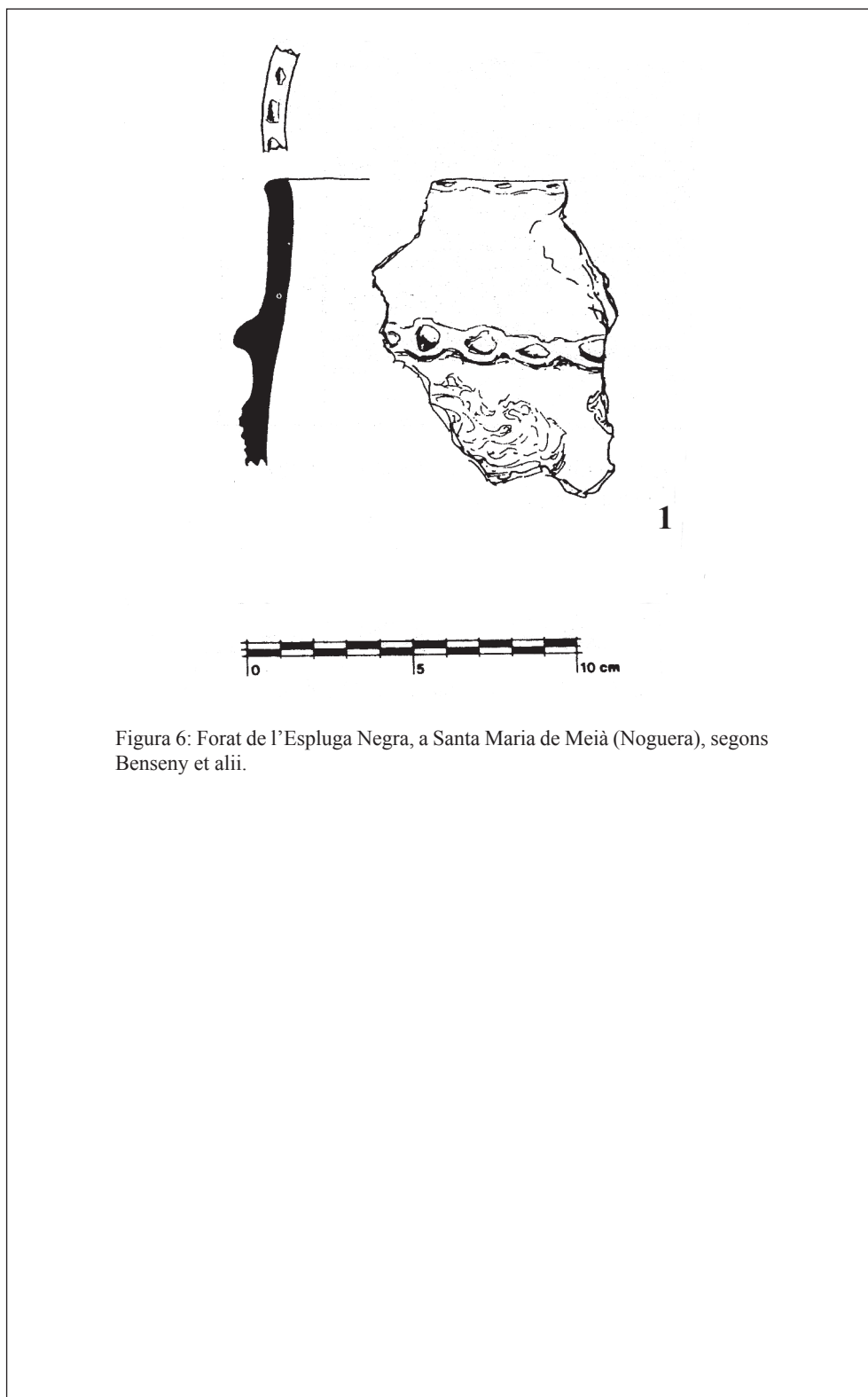
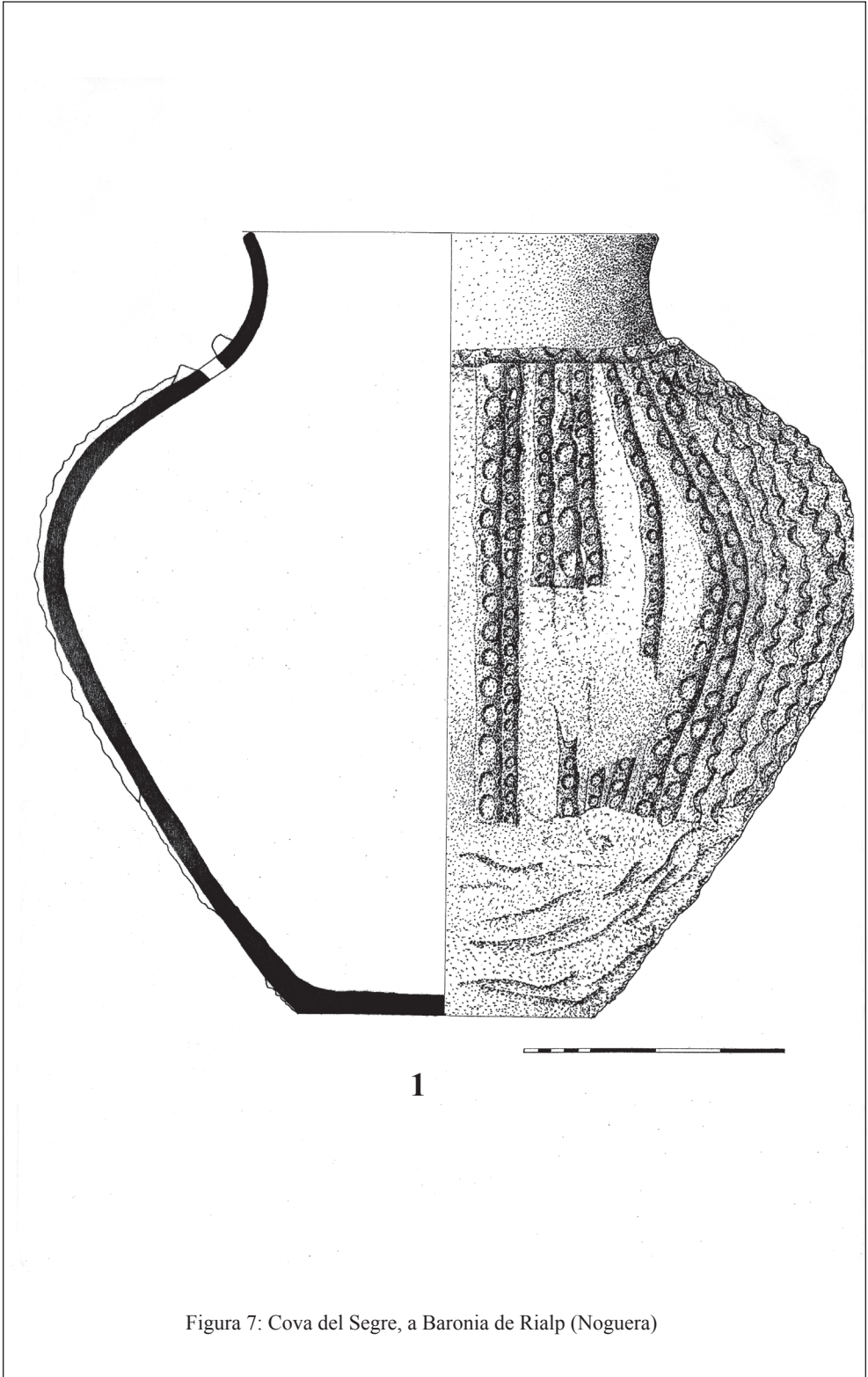

Figura 6: Forat de l'Espluga Negra, a Santa Maria de Meià (Noguera), segons Benseny et alii.

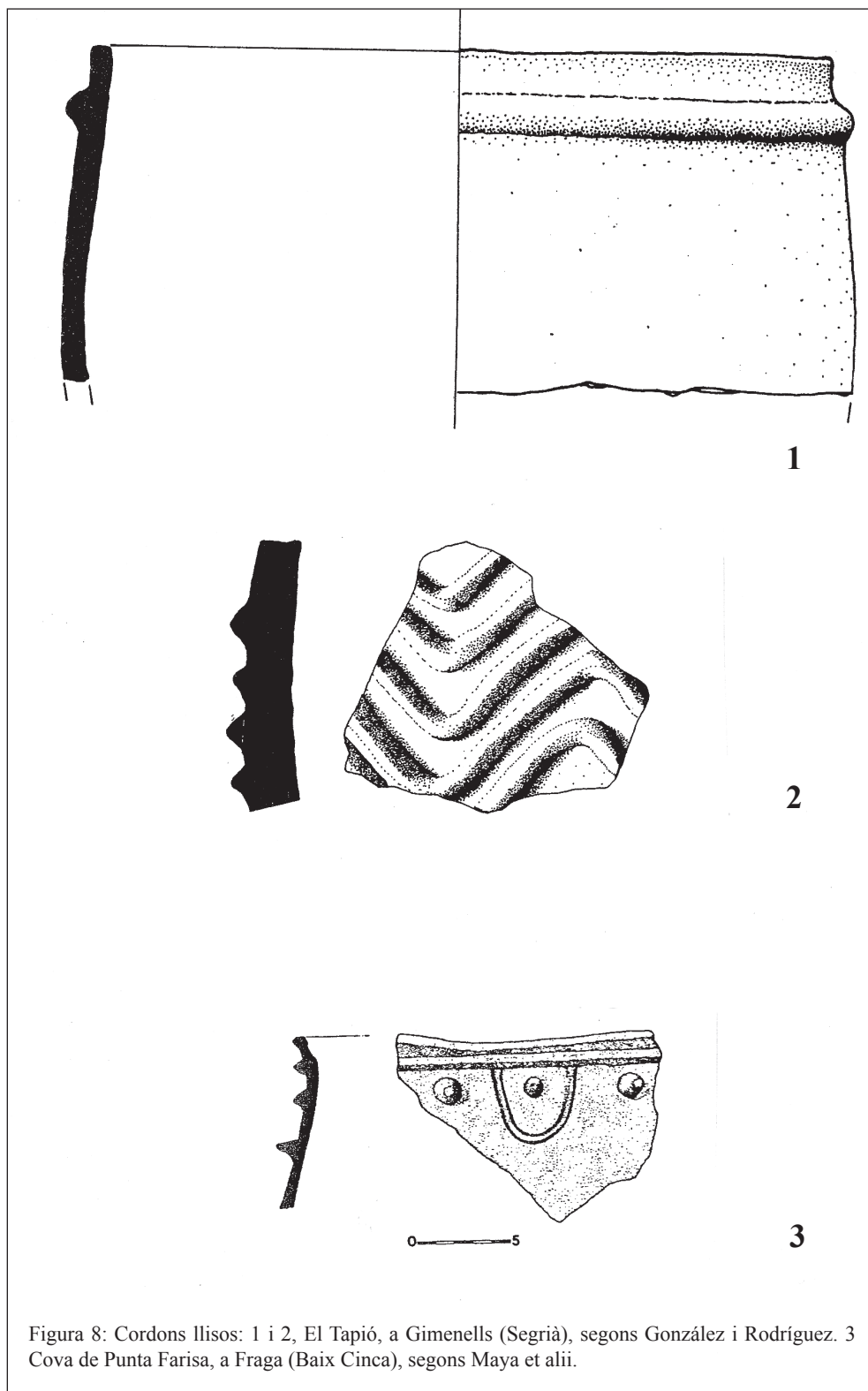

Figura 8: Cordons llisos: 1 i 2, El Tapió, a Gimènells (Segrià), segons González i Rodríguez. 3 Cova de Punta Farisa, a Fraga (Baix Cinca), segons Maya et alii.

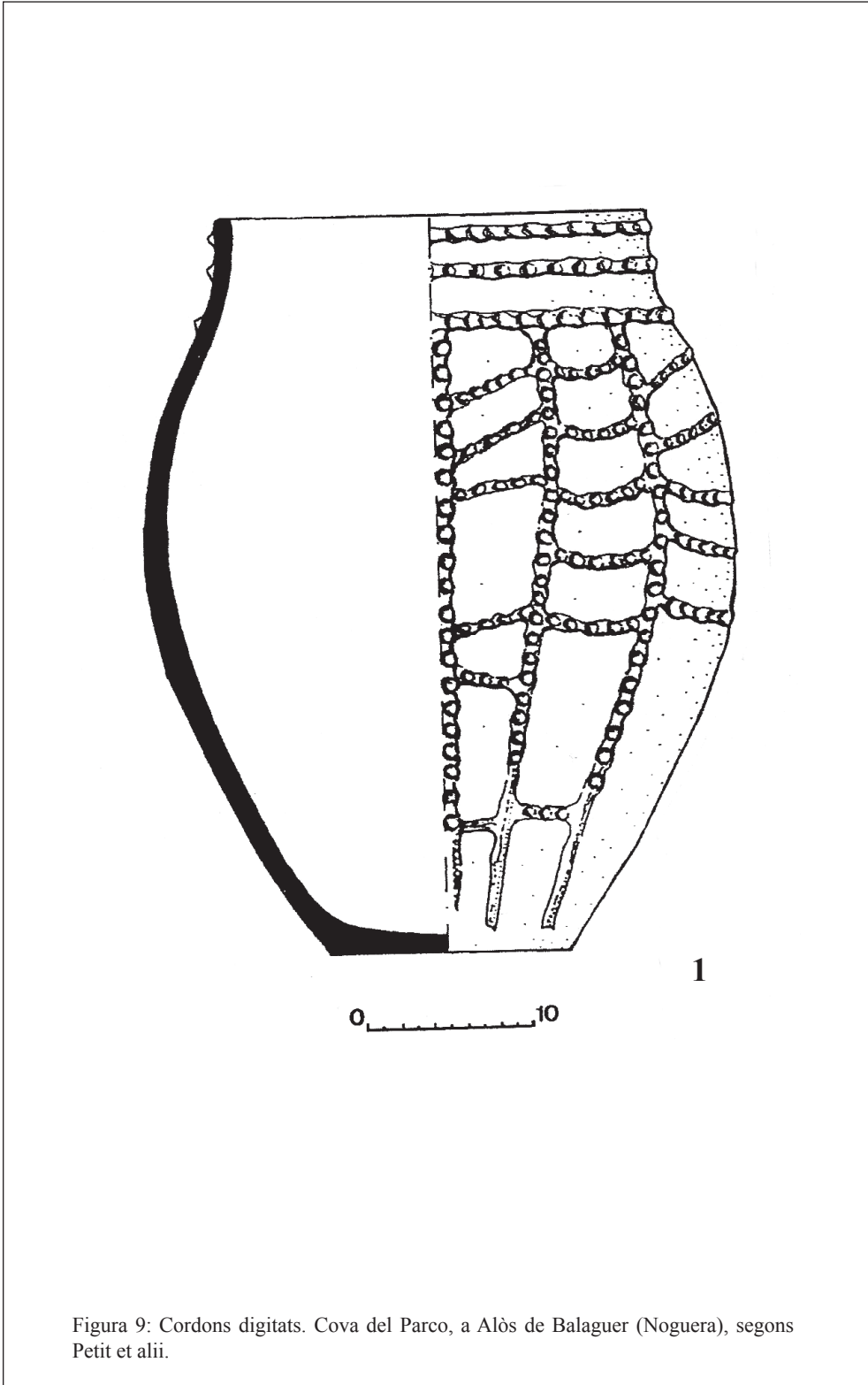

Figura 9: Cordons digitats. Cova del Parco, a Alòs de Balaguer (Noguera), segons Petit et alii.

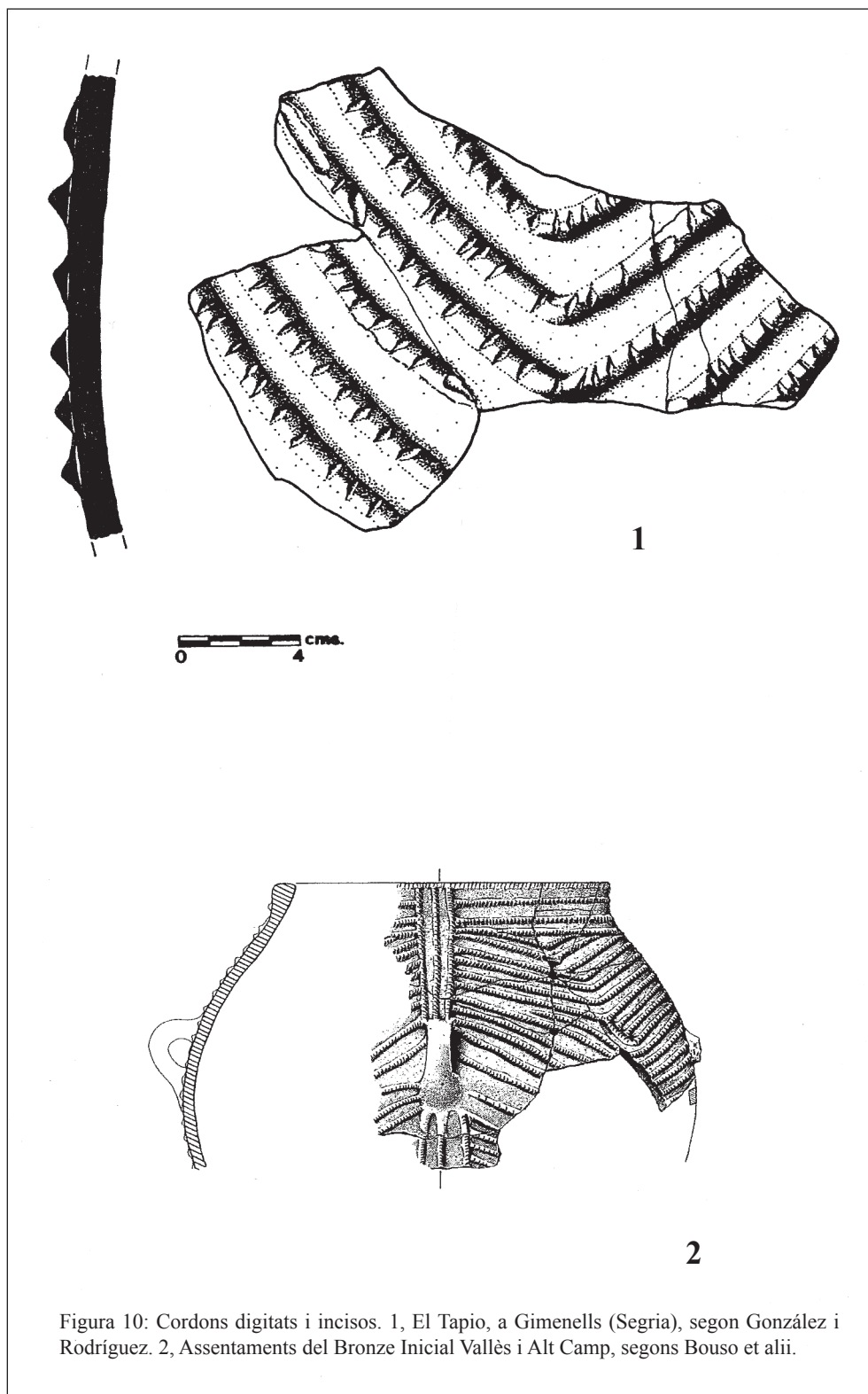

Figura 10: Cordons digitats i incisos. 1, El Tapio, a Gimenells (Segria), segon González i Rodríguez. 2, Assentaments del Bronze Inicial Vallès i Alt Camp, segons Bouso et alii.

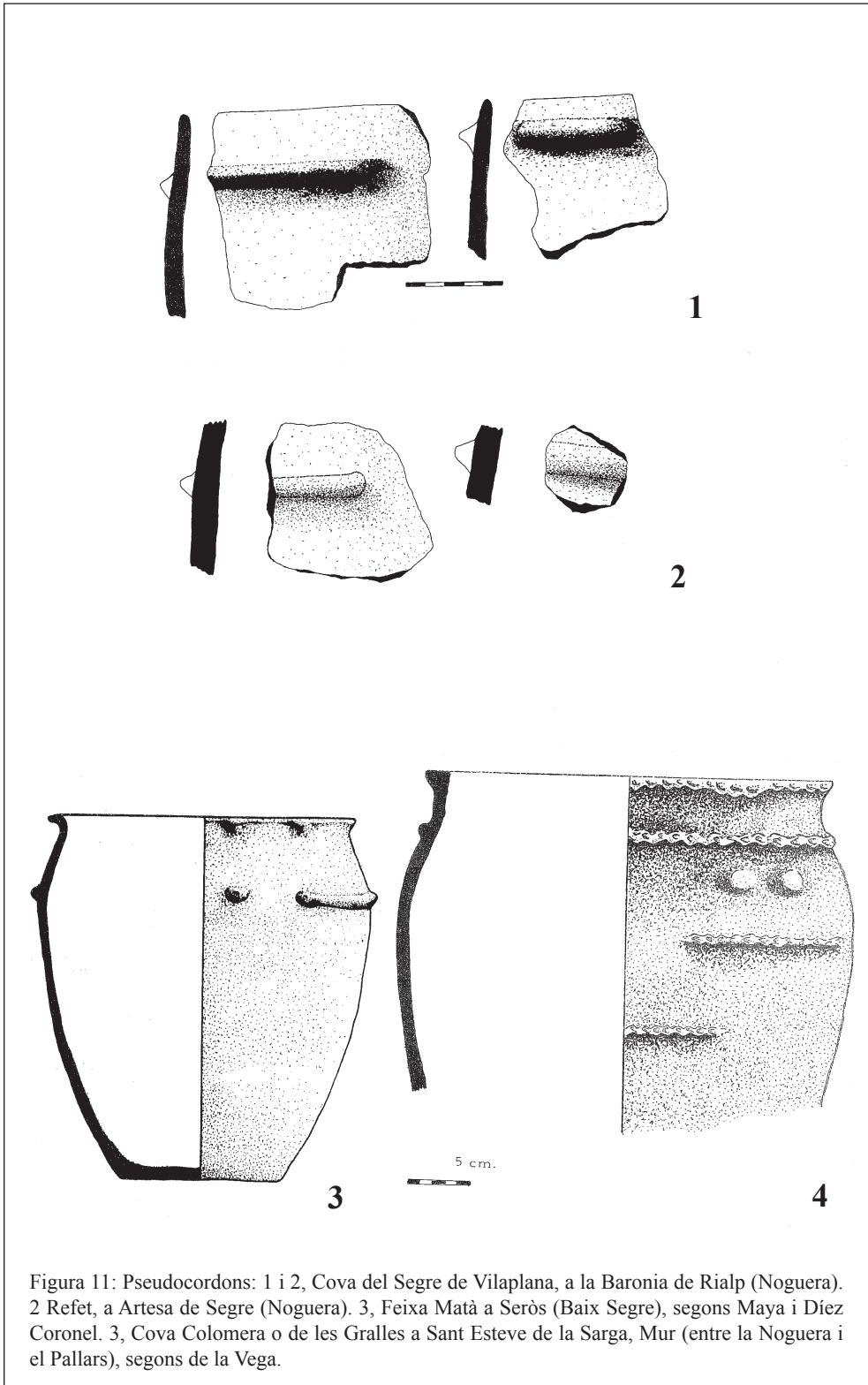
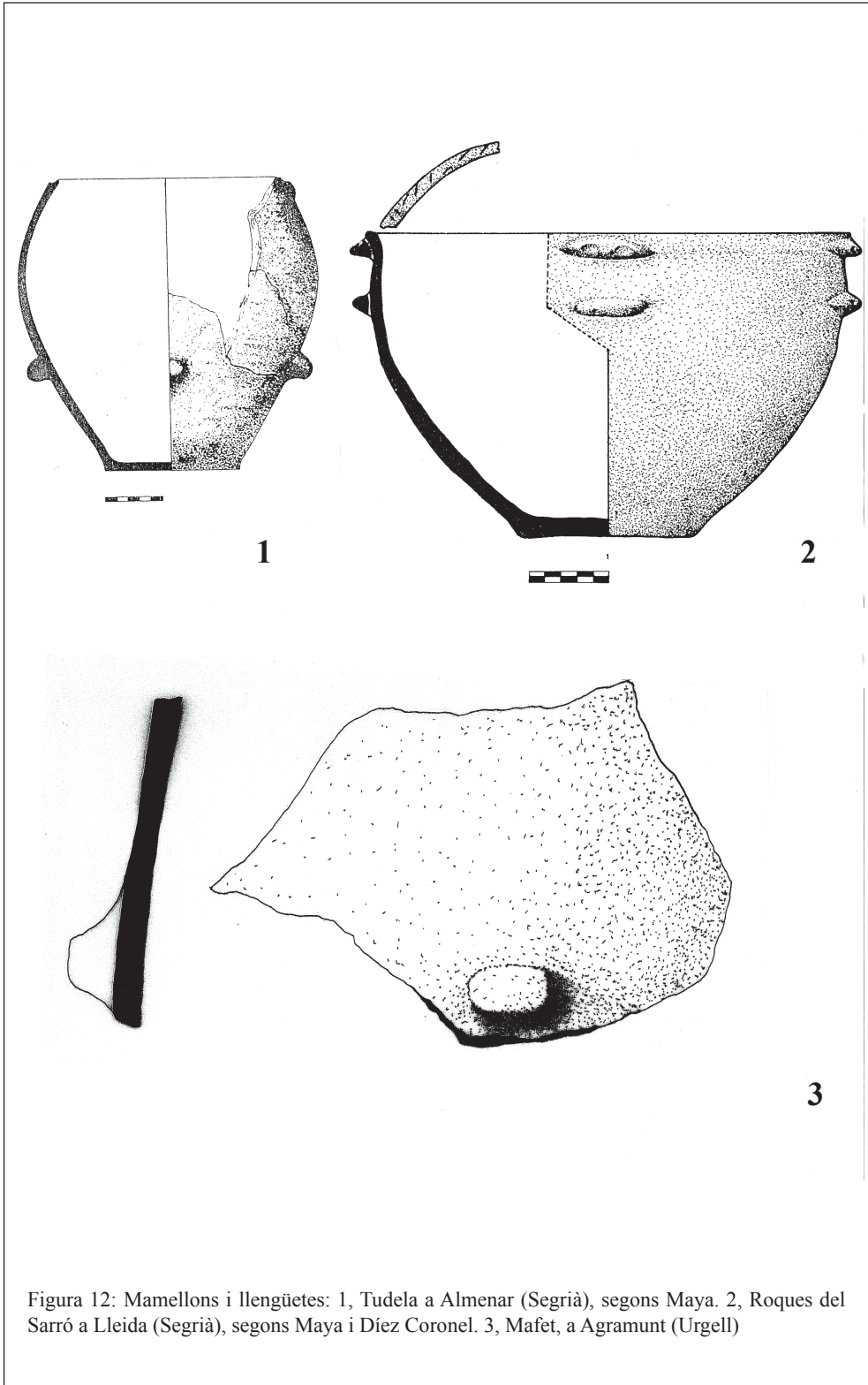
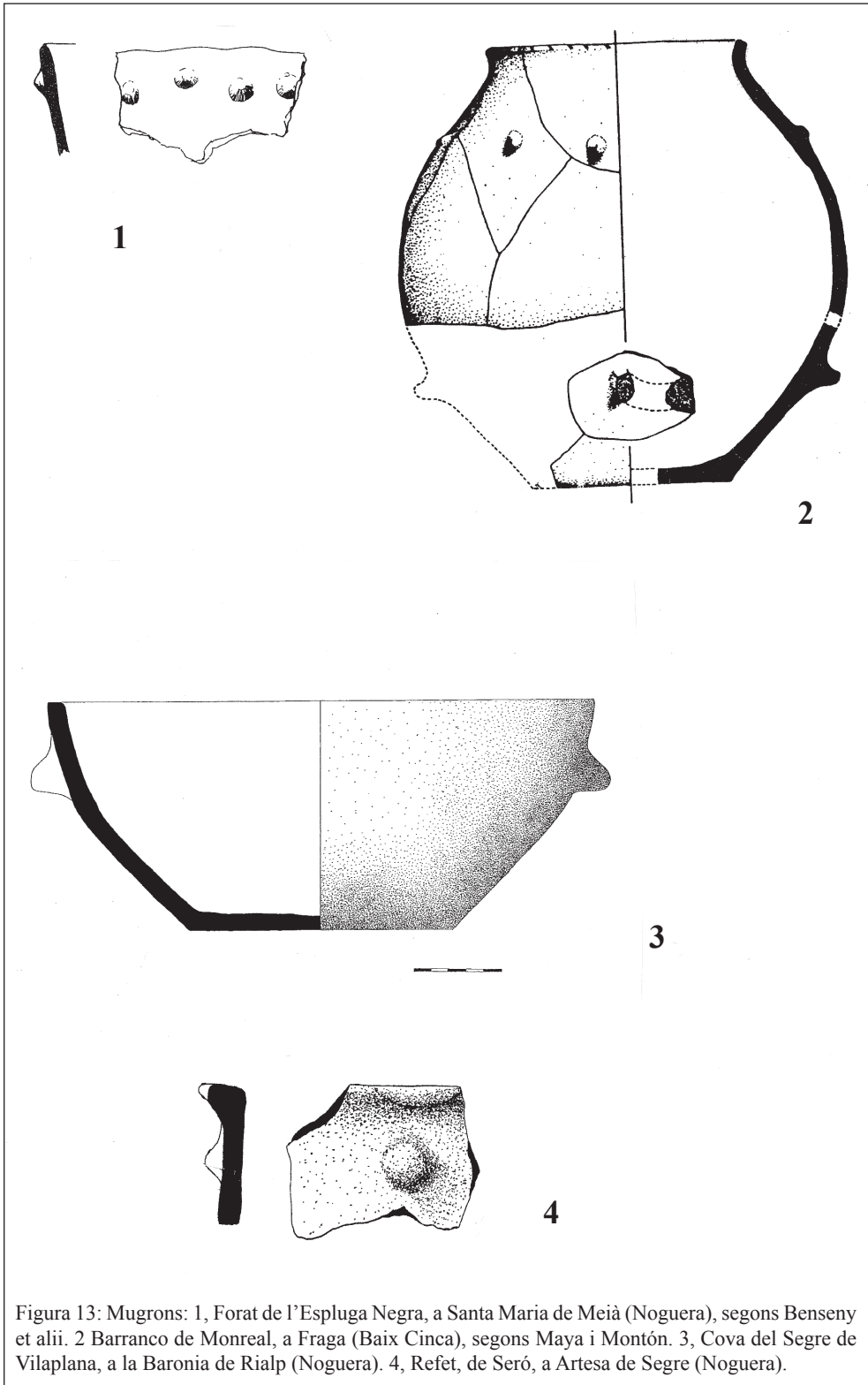

Figura 11: Pseudocordons: 1 i 2, Cova del Segre de Vilaplana, a la Baronia de Rialp (Noguera). 2 Refet, a Artesa de Segre (Noguera). 3, Feixa Matà a Seròs (Baix Segre), segons Maya i Díez Coronel. 3, Cova Colomera o de les Gralles a Sant Esteve de la Sarga, Mur (entre la Noguera i el Pallars), segons de la Vega.

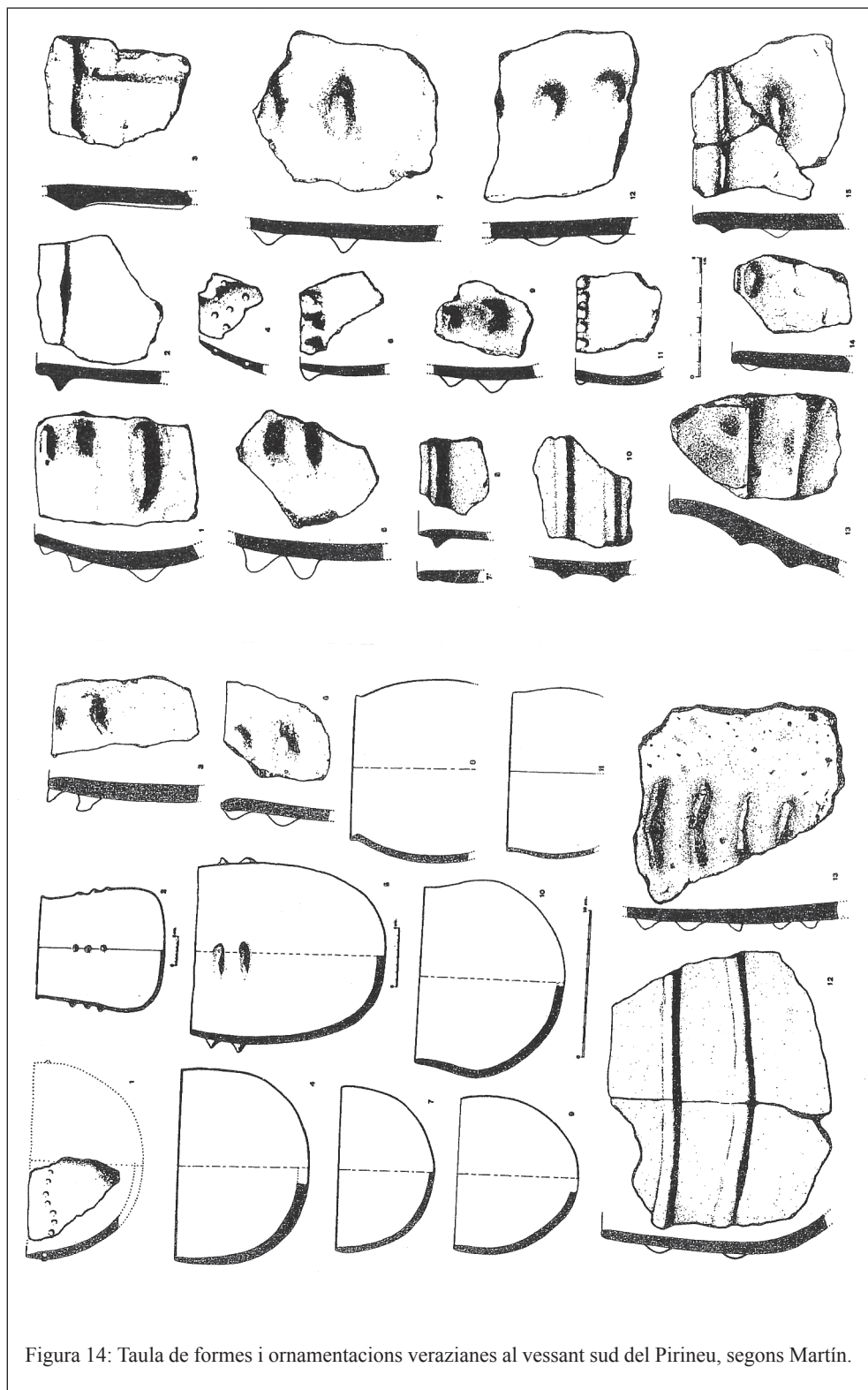

Figura 14: Taula de formes i ornamentacions verazianes al vessant sud del Pirineu, segons Martín.

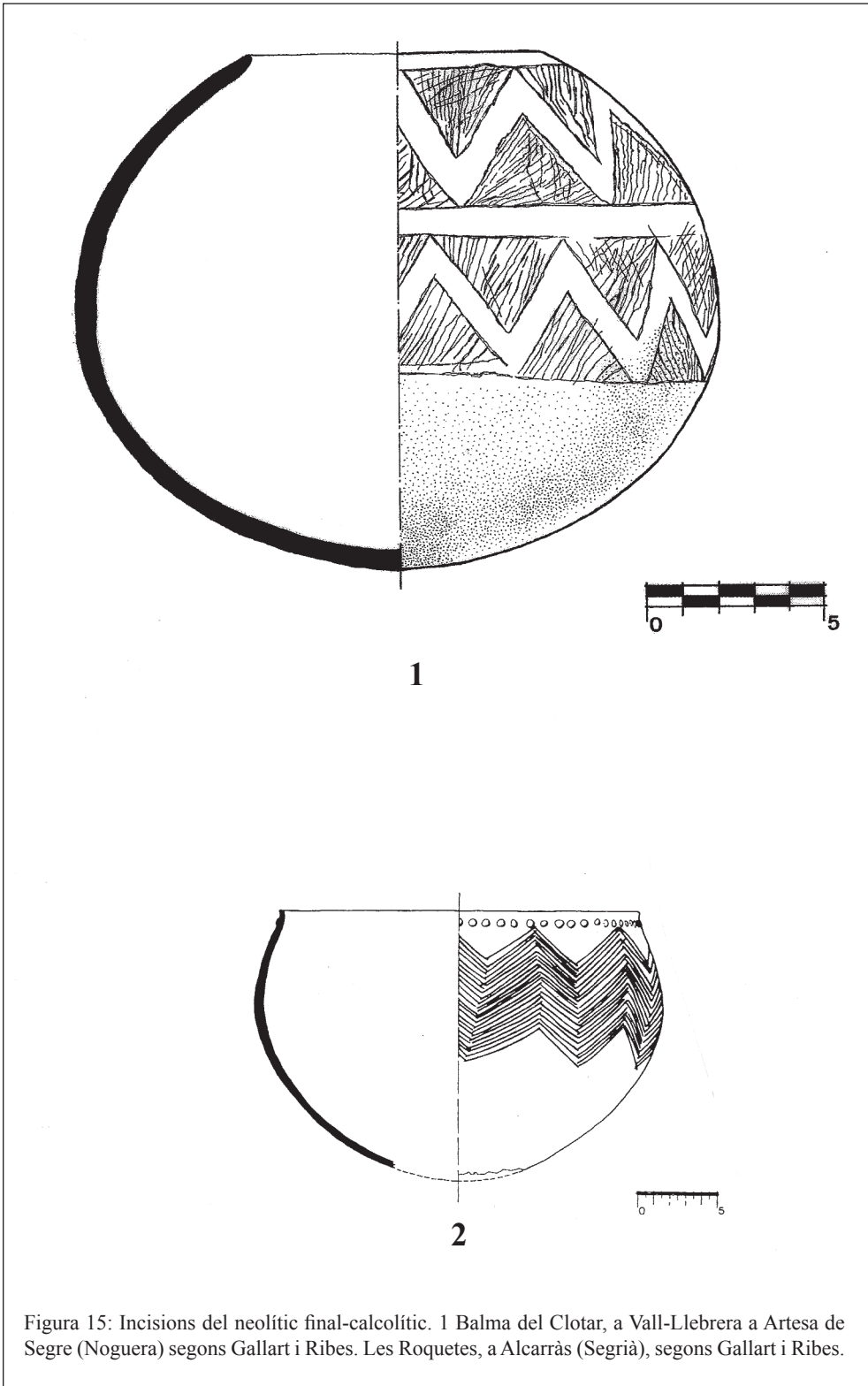
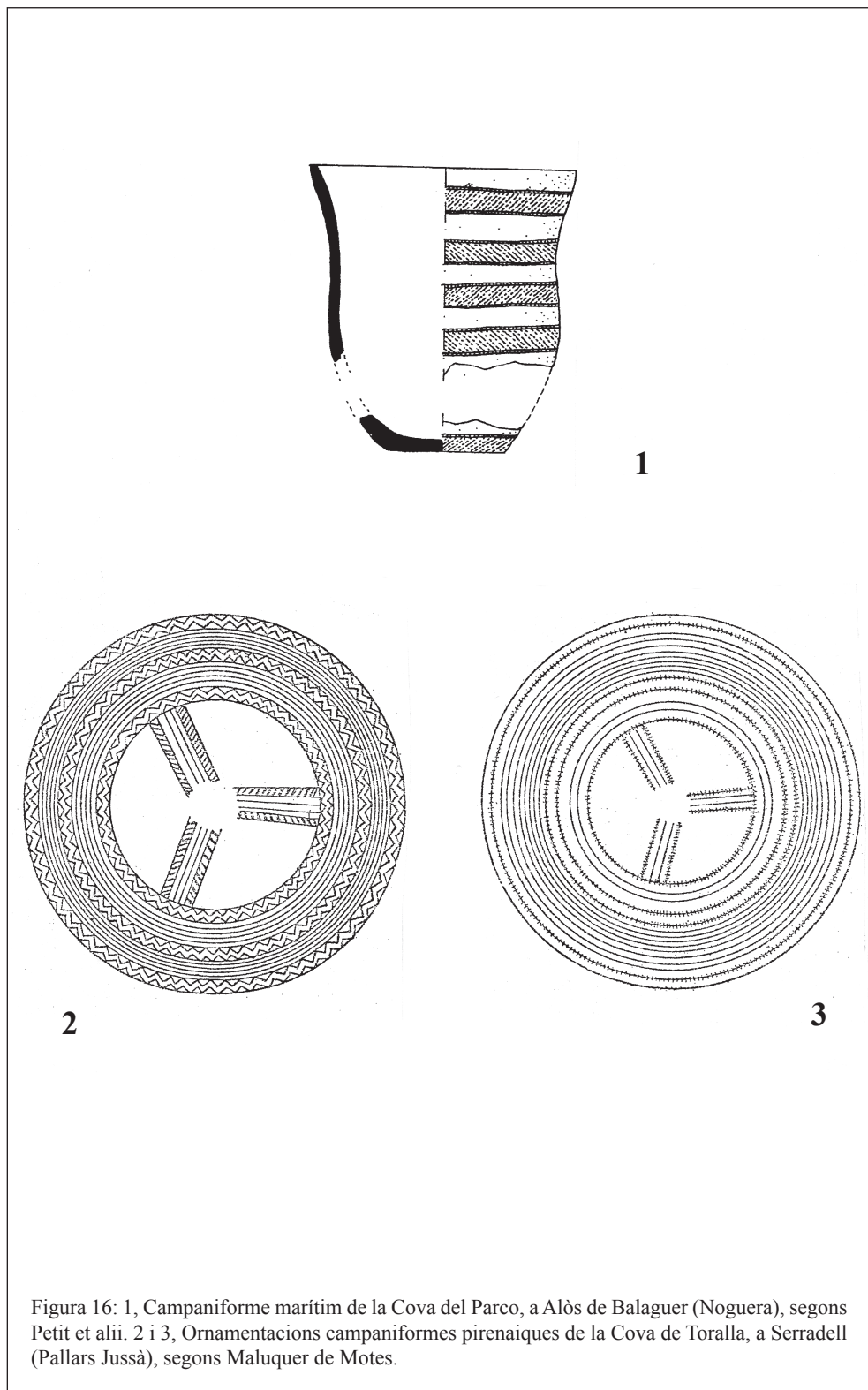
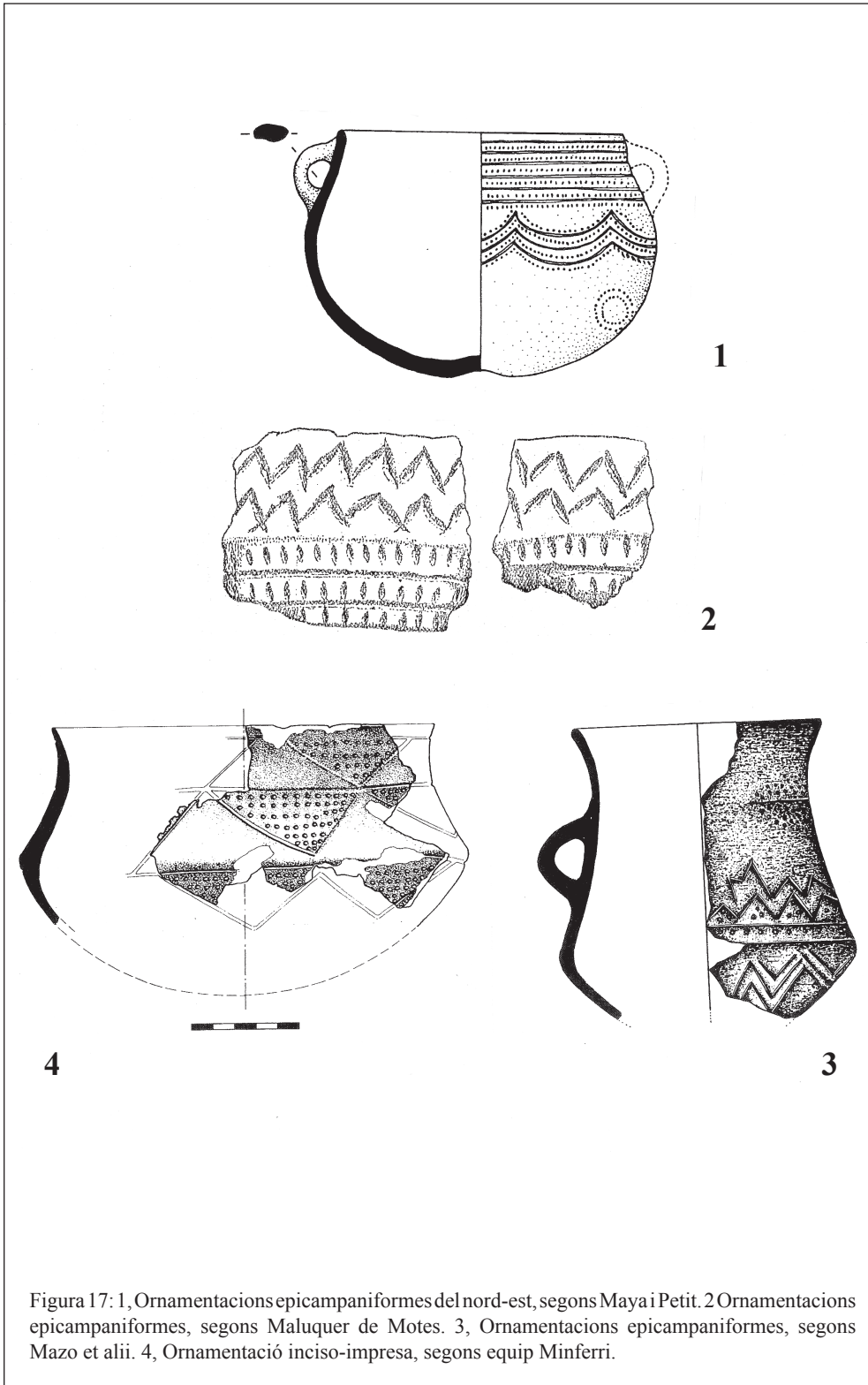

Figura 15: Incisions del neolític final-calcolític. 1 Balma del Clotar, a Vall-Llebrera a Artesa de Segre (Noguera) segons Gallart i Ribes. Les Roquetes, a Alcarràs (Segrià), segons Gallart i Ribes.

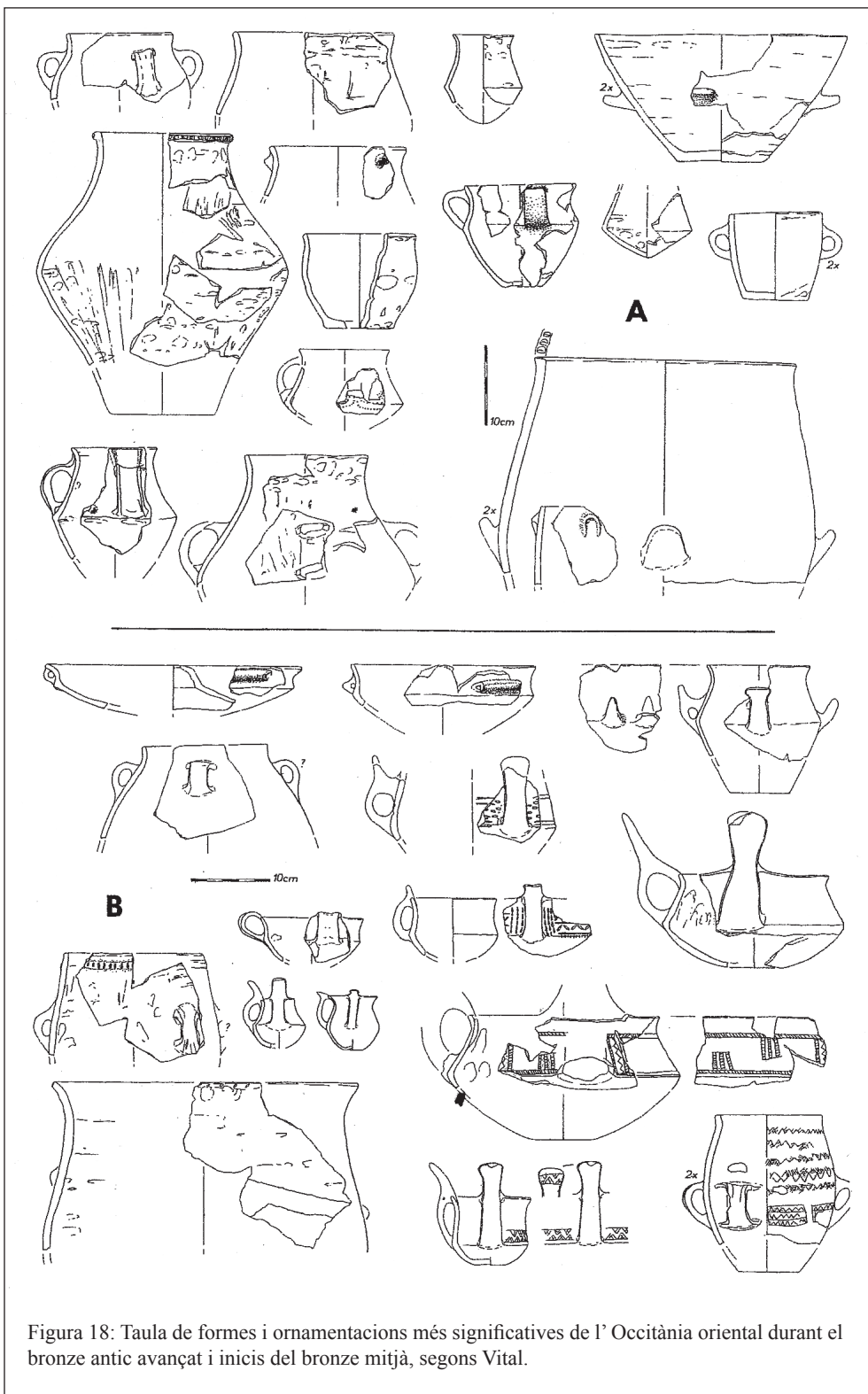

Figura 18: Taula de formes i ornamentacions més significatives de l'Occitània oriental durant el bronze antic avançat i inicis del bronze mitjà, segons Vital.

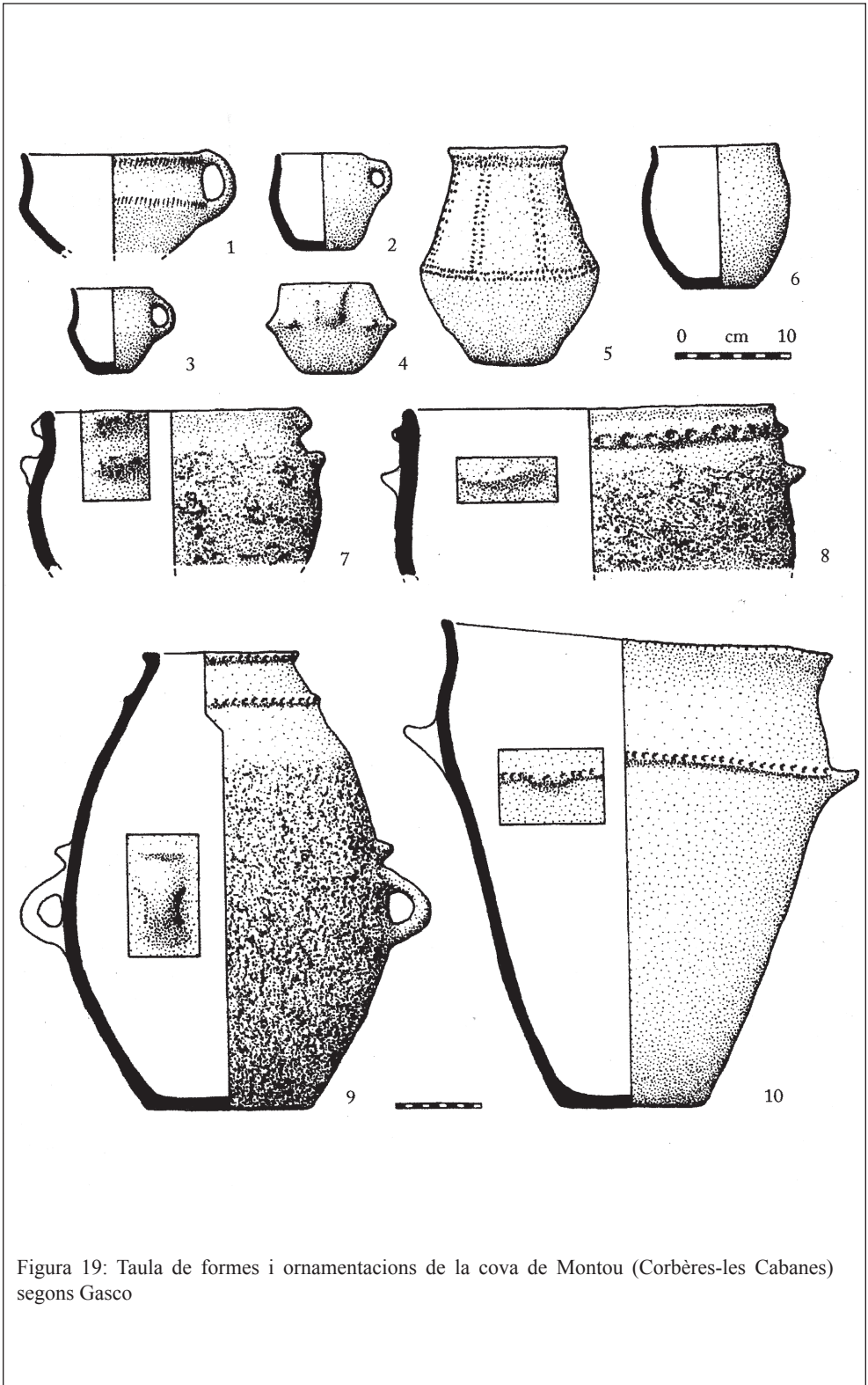

Figura 19: Taula de formes i ornamentacions de la cova de Montou (Corbères-les Cabanes) segons Gasco

